

Elvek – Könyvek – Folyóiratok

Földrajz és filozófia.

Az egyes tudományágak nagy birodalmában a földrajznak még nem is nagyon régen meglehetősen alacsonyrendű szerep jutott. Azt állították róla, hogy nincs meghatározott, önálló területe, nincs fejlődési képessége, csak kontár a többi között. A legújabb kor jelen évtizedei hoznak csak fordulatot. A vizsgálódók lelkes tábora új felfogást, új szemléletet visz a földrajztudományba. Igyekeznek meghatározni a földrajz lényegét, kibogozni kapcsolatait, megvilágítani összefüggéseit. Így kerül felszínre a földrajzi gondolat gazdagsága. E fejtegetések, kutatások eredménye, hogy a földrajz modern felfogása a különféle megvilágítások, a földrajzi összefüggések oknyomozó magyarázata folytán már áttolódik a filozófia területére is.

Peter Heinrich Schmidt »*Philosophische Erdkunde*« — Stuttgart 1937 — című könyvében bemutatja az olvasónak a földrajz filozófikus felfogását, és ismerteti a filozófia és földrajz érintkező pontjait.

Schmidt szerint a filozófia áll minden geográfiai tudomány kezdetén és végén. Ha a geográfus szaktudományának feladata, alapja felől számot akar adni, ha módszerét, tanítási útjait meghatározni akarja, ha a rokontudományokhoz való viszonyában világosságot keres, mindig a filozófia eszközeihez fog nyúlni. Ha pedig a földrajztudománynak magasabb értékelésére törekszik, s nem elégszik meg a föld képének egyszerű ábrázolásával, hanem létének okát és értelmét is fel akarja fogni — filozófussá kell lennie.

Igy nyer a geográfia a filozófiában kiteljesedést. De ugyancsak értékes munkatársat kap a »tudományok királynője« is a földrajztudományban. Az egyik törekvése az, hogy az embernek és környezetének hatásait a földfelszínre vonatkoztatott összefüggéseiben feltárja, a másik pedig mindazon vonatkozásokat, melyek minket a földhöz kötnek, mint egységes Egészet igyekszik felfogni.

Schmidt az emberi szellem, a kultúra fejlődése és a természeti adottságok szoros összefüggéseinek kiderítésében és megvilágításában jelöli meg a földrajzi gondolkodás főfeladatát. Ennek vizsgálata teszi nyilvánvalóvá, hogy az ember belsőleg is milyen erősen az anyaföldhöz van kötve, hogy gondolatvilágunk milyen mélyen gyökerezik a földi világban. A földrajzi tények filozófiai módszerrel történő egybehangolása deríti ki, hogy mindaz, amit külső vagy belső tapasztalásként élünk át, ami érzelmeket

ébredt bennünk, vagy élményeket nyújt, mennyire szoros összefüggésben áll a földfelszíni — mondhatjuk tehát — a földrajzi vonatkozásokkal.

Egyedül az embernek adatott meg, hogy a világról képet formáljon magának, örvideni tudjon a föld örömeinek, s fogalmat alkothasson a dolgok összefüggéseiről. A csodálatos közlési képesség: a beszéd a kultúra kibontakozásának ősforrása. Egy nép szellemének kifejezésteljes megnyilatkozása a beszédben van; kultúrateremtő erejének legbelsőbb lényegét teszi nyilvánvalóvá szókincse, beszédfordulatai alapján. A szó uralása a föld uralásához vezette el az embert. A fejlődő kultúrfokok az emberi szellem tevékenységének eredményei voltak aszerint, hogy a természet adományait miként tudta felhasználni céljainak elérésére.

A táj, amelyben az ember él, reányomja bélyegét a lélekre is. A görög elhatározó erejét, az indiai puha, ernyedt természetét a klíma különbözőségére vezetik vissza, s filozófus, geográfus, természettudós, pszichológus egyaránt foglalkozik e kérdéssel.

Miként lélekzetvétellel kezdjük el földi életünket s utójára is leheletünkkel hagyjuk el azt, a szél különböző erőssége, a fény játéka, a vihar, a színek, a kilátás tisztasága vagy zavart volta mind-mind felszíni jelenségek s a földhöz kötnek bennünket. E földrajzi adottságok mint titkos erők megérintik lelkünket, s a természet csendjében, a hegyek magasságában, az erdők mélyében, a tenger végtelenségében hatnak a kedélyre, s a szellem teremtő készségére. A lakóhely természeti viszonyainak lélekformáló ereje, egyéniség alakító szerepe is van. Erre pompás példa a szigetlakó és a pusztai ember összehasonlítása. Anglia szigetvolta nemcsak államának, társadalmának, gazdaságának formáját határozza meg, hanem népének jellemét, gondolkozásmódját is. Novalis találoán mondja: »minden angol egy sziget.« A magyar puszta nagy kiterjedésével, egyforma növényzetével, ködbevesző határával az üresség, egyedülvalóság érzését kelti a lélekben. Ezért a puszta lakója az ujjongó életkedvből könnyen jut át a komor lehangoltságba. Ez a készség kezdeményként átívődik nemzedékről nemzedékre, mint hajlam, gondolkozásmód, s mint örök birtok megerősödik, elmélyül, kiteljesedik a szülőföld hosszantartó hatásai alatt. Az egyes népcsoportoknál az ősi kezdemények azonossága mellett természetesen más és más lesz a Szellem kifejlése a gondolkodás iránya, a megfigyelés fajtái, célok, akarat erőssége, az elhatározás és cselekvés ereje szerint. Másként gondolkodik a kínai, mint az amerikai, másként a néger, mint a skandináv.

Az emberi szellem alkotásának különbözősége sok tekintetben függ az ember fejlettségi fokától, de környezetétől is. Egy ország, egy nép szellemének alkotásaiban, felfogásában azokat a végtelen finom szálakat megvonni, melyek az embert lakóhelyéhez kötik, igen nehéz, talán lehetetlen. Egy táj lehet számunkra gazdag vagy sivár, felemelő vagy lehangoló. A nyers formák, sötét színek nyomasztólag hatnak, mások ujjongást vál-

tanak ki belőlünk. A legtöbb ember egy bizonyos tájat kedvel. Egyik a magas hegységet, másik a dombvidéket. Egyik a tenger mellett, másik a pusztán érzi jól magát. Egy izlandi Sveizot szépnek találta, de zavarta a sok fa. Az arab viszont mindenütt nélkülözi a datolya pálmát. A népeknek nemcsak bölcsője, sorsa is a táj. A geográfia is magas célokat nyer itten, ha nem üres teóriákat követ, hanem az emberiség szolgálatába áll.

A szülőföld legyen a geográfus kutatásának kiinduló pontja. Így megtanuljuk ismerni a földet, amelyen felnőttünk, a világot, mely körülvesz, a levegőt, melyet lélegzünk, a közösséget, melyben dolgozunk, a mulandóságot, mely bennünk is él és a jövőt, melyet szolgálunk. A földrajz az egyes dolgokat nagy összefüggésekké, egységgé kapcsolja. Fel tárja a jelenségek kölcsönös vonatkozásait s ezzel kapcsolataikat a környezethez, a földhöz, a világmindenséghez.

Az ember a föld teremtménye. De, mint a tudatos élet hordozója, az anyagi világnak akarata szerint formát tud adni. Magát az anyagot is átalakítja, »újat« készít belőle. A földi erők természetes megnyilvánulását befolyásolhatja, szabályozza, megmásítja. Szellemének segítségével akadályokat győz le. Nemcsak a növény- és állatvilágot használja fel érdekei szerint, hanem óceánokat köt össze, folyók irányát szabályozza, vasutat épít a magas hegyeken keresztül. A föld mélyébe aknát fúr, területeket benépesít, levegőbe emelkedik. Amde az ember nemcsak változtat, hanem e küzdelem és alkalmazkodás sokezeréves munkájában maga is átfemlődik. A föld mindig új adományokkal ajándékozza meg, ugyanakkor azonban új próbák elé is állítja. Így állandóan nyitva az út az emberi szellem folytonos fejlődéséhez, tökéletesebb kibontakozásához.

Ha mindezen titkok mélységeibe be akarunk hatolni, meg kell éreznünk, hogy szellem és anyag, ember és környezete két különböző világ-ugyan, de az összefüggések csodálatos hálózata egybefonja szétneválasztható, szoros, megmáshthatatlan egésszé. Magunk előtt látva az összefüggések nagy harmóniáját, meg kell sejtenünk egy magasabb értelmet. A föld természeti szépségei nemcsak gyönyörködtetnek, bennük nemcsak a jelent csodáljuk meg, hanem vágyat is ébresztenek egy jobb, nemesebb emberi világ után, mely méltó a világ csodájára. A Föld nem tudományosan alkottatott, hanem *teremtett*. Tehát csak az *isteni* teremtő szellemhez való közeledéskor juthatunk közelebb a föld lényegéhez s felszínén a Természet és Szellem között uralkodó csodálatos összhanghoz.

Schmidt fejtegetéseinek, gondolatmenetének lényegét röviden ismertetve, összefoglalásként megállapítható, hogy az emberi szellemnek földhöz kötöttsége minden téren nyilvánvaló. A filozófia és földrajz tehát, melyeknek feladata az emberi szellem és föld felszínének vizsgálata, nem nélkülözhetik egymást. Minél alaposabban mélyednek el az összefüggések felfedésének munkájába, annál szorosabb kapcsolatba kerülnek egymással.

Dr. Mészáros Olga.

Edward Yarnall Hartshorne Jr.: The German University and National Socialism. London 1937.

A Harvard-egyetem szociológusa saját tapasztalatai és a hivatalos okmányok, rendeletek, közlemények alapján igen világos és tömör képet rajzol azokról a változásokról, amelyeket a német egyetemek életében, tanítási gyakorlatában, az egyetem belső alakításában a nemzeti szocializmus okozott. Egész élességében áll előtűnk az ellentét, amely a régi német humanista egyetemek szervezete, életfolyása, szelleme és az új hitlerista egyetem között fennáll. Miniszteri, rektori rendeletek idézése, statisztikai adatok pontos felsorolása, tények objektív leírása emelik a könyv értékét és teszik azt első rangú dokumentummá. Aki a német nemzeti szocialista állam kultúrfelfogása és kultúrpolitikája iránt érdeklődik, sok haszonnal olvassa e munkát.

B. Gy.

Kisléghi Nagy Dénes: Universálizmus. Spann Otmár bölcséleti és gazdasági tanai. Budapest 1938.

Szerzőnk lelkiismeretes pontossággal állítja össze Spann bölcséleti és gazdasági tanait s már ezáltal is hálára kötelezi a magyar közönséget, amely nincs túlságosan hozzászokva ahhoz, hogy külföldi írók tanítását közelebbről s éppen magának az írónak művei alapján ismerje meg. A könyv derekas részét (124—300. l.) természetesen Spann gazdaságtudományi elméletének ismertetése foglalja el: a munkát u. i. a Közgazdasági Könyvtár adta ki. — Kisléghi Nagy mindenütt nyomon követi Spann fejtegetéseit és igen világosan emeli ki éppen azokat a pontokat, amelyek Spann tanára és a német ideáлизmus tanaira vonatkozó megállapításaira nézve döntő fontossággal bírnak. Híven tükrözteti vissza Spannak Kant, Fichte s általában a német ideáлизmus rendszereiről vallott felfogását; különösen világos az, amit Fichte bölcséletéről mond és arról a viszonyról, amely Spann felfogása szerint Fichte és Kant tana között fennáll. Hogy azután Spann toldaléka metafizikai toldalék csupán, amely az ismeretelmélet alapjait csak zavarja, arról Kisléghi Nagy nem, csak Spann tehet. Ha e »toldalékok» építésével nem értünk egyet, azt sem szabad elhallgatnunk, hogy a szerző minden szelid apológiája ellenére, Spann bizony a különböző bölcselők tanát a maga dogmatikus rendszerének tükrében adja s a maga felfogása szempontjából ítéli meg. Több benne a metafizika, mint a kriticismus. Innen van, hogy Spann túlbecsüli Schellinget a maga ontologizmusáért és nem tudja méltányolni Descartes örökre szóló érdemeit. Mindenütt racionalizmust lát, mert ő maga csupa irrationálizmus. Hogy irrationális legyen, ehhez van joga; de ezzel szemben kötelessége a racionalizmus álláspontját is a maga értéke szerint becsülni. Mi is valljuk, hogy irrationálizmus nélkül nincs racionalizmus, de azt is állítjuk, hogy az irrationális a ratio munkája nélküli homályos és érthetetlen misztika marad.

Az »Egész» gondolatát is kellő világosságba helyezik Kisléghi Nagy fejtegetései, amelyek nyomatékosan mutatják ki ennek a fogalomnak fontosságát Spann gondolkozásában. Hogy azután az Egész lehet-e alap-

kategória s hogy jelleme mennyiben bír metafizikai vonásokkal? — ezeknek a kérdéseknek tárgyalása már Spann tanainak kritikájához és nem előadásához tartozik. S ha már szóvá tettük az Egész alapkategóriaként való felfogását, meg kell kérdenünk, hogy vajjon nem metafizika-e Spannál az, hogy a »kell» fogalmát ontológiailag is a »van» fogalma elé állítja? Vajjon nem vészes összezavarása a létezés és értékesség szempontjainak? Nem lehet tagadnunk azonban, hogy Spann kategória-tana, amely Kisléghy Nagy előadásában igen világosan áll előtünk, erős spekulatív képességről tesz bizonyosságot s az organizmusféleségek természetét sok ponton megvilágítja. Amit azonban Spann »visszakapcsolódás»-nak nevez, az tulajdonképpen »bennmaradás», mert hiszen a kifejezett, vagy »kitagosodott» tag éppen magában az Egész-ben maradva bír értelemmel csupán; itt tehát semmiféle visszakapcsolódásra szükség nincs, ha az Egész fogalmát erős ismeretelméleti alapokra fektetjük. A »kettéválás»-nak is csak ismeretelméleti alapon adhatunk értelmet s ezen értelem forrása az Én és a Nem-Én kettőssége, amely esemény. Ha a kategóriatannal összefüggő problémákat kivonjuk az ontológiai-metafizikai nézőpont alól és ismeretelméleti szemszögből vizsgáljuk, az októrvény jelentését is világosan elemezhetjük; erre annival nagyobb szükség van, mert Spann ezt a törvényt merőben mostohán kezeli s ezen kezelés folyamán olyan megállapításokra jut, amelyek éppen az ismeret szempontjából elfogadhatatlanok.

Szerzőnknek Spann metafizikájáról adott fejtegetései (34. sk. 1.) is az ontológiai-metafizikai és az ismeretelméleti-kritikai szempontok egybefonódását mutatják Spann bölcséletében. Csak egyetlen példát mondunk erre: az eszme fogalmának magyarázatát, amely teljesen metafizikai háttérben homályosul el és homályosítja el ennek a fogalomnak szerepét is.

Ha Spann tanának ismertetése lenne célunk, Kisléghy Nagy könyvének tartalmi ismertetését is kellene adnunk. Meg kell azonban elégednünk annak megállapításával, hogy Spann tanai mindenütt világos és tömör fogalmazásban adatnak elő s mindenütt élesen mutatkoznak azok a metafizikai szálak, amelyek Spann egyes tanait összekötik és azok az ontológiai alapok, amelyeken rendszere felépül. A lélektan, a társadalom- és történetbölcsélet főbb tanainak ismertetése után tér át szerzőnk Spann gazdaságtanának ismertetésére; erre a tere azonban nem követhetjük. Ismertető nem érzi hivatottnak magát e tanok tüzetes bírálatára. Kisléghy Nagy könyve nyeresége a magyar filozófiai irodalomnak. Legjobb monográfiáink közé tartozik.

Bartók György.

Ilyefalvi Tankó Béla: A modern világkép kialakítója,

Magyar Tanítók Könyvtára 2. Budapest 1938.

Tankó kis füzete kétségkívül a legkitünőbb azon magyar tanulmányok között, amelyek a világnézet modern úttörőit ismertetik a nagy közönséggel. Méltó lenne arra, hogy tartalmát szerző egy nagy kötetben részletesen fejtse ki. Fejtegetéseit a mély és türelmes elmerülés, a pro-

blémák belső összefüggésének világos feltárása, kitünő történetbölcseleti érzék jellemzik. A könyvecske nem csak ismeretet közöl, hanem gondolatokat kelt és gondolkozásra készítet. Éppen ezért alkalmas arra, hogy nemcsak kezdők, hanem a filozófiában jártasok is elmerüljenek benne éppen most, amikor a világnézetet oly sokan emlegetik, de nagyon kevesen tudják, hogy mit is kell érteni rajta.

B. Gy.
